

Inhoud

Boer zoekt Vleermuis	3
Zoogdieren in de hoofdstad	6
Grienden voor de kust	7
Samen voor vleermuizen van Wit-Rusland	9
Toxoplasmosis bij de eekhoorn	12
Boekbespreking: De Das	15
ZoogMens: Paul Voet	16
Caribisch Nederland: Yarari, het eerste walvisreservaat voor Nederland	18
Verdwenen zoogdieren: Grottenbeer	19
Forum: Als er één wilde kat over de grens is, volgen er meer	20
Waarnemingen	22
Terug van weggeweest: Mopsvleermuis in Vlaanderen	26
Nieuws Nederland & Column	28
Nieuws Vlaanderen	30

LUTRA voor wie meer diepgang wil

Naast Zoogdier geeft de Zoogdiervereniging het wetenschappelijke tijdschrift Lutra uit. De artikelen in Lutra gaan wat dieper in op de materie en worden door deskundigen eerst aan een kritische blik onderworpen. Lutra verschijnt tweemaal per jaar. Een los abonnement op Lutra kost € 25,- per jaar. Leden van de Zoogdiervereniging krijgen korting. Zij betalen maar € 15,- per jaar. Aanmelden voor een abonnement kan bij het secretariaat van de Zoogdiervereniging (zie colofon achterin dit tijdschrift).

Ga voor actuele informatie naar onze websites:
zoogdiervereniging.nl/agenda
zoogdierenwerkgroep.be/activiteiten

Op de voorpagina: Age Opdam voor zijn stal. Foto Marcel Schillemans

Overheid stimuleert biodiversiteit op

Boer zoekt

Agrarisch natuurbeheer is één van de prioriteiten van de overheid. Het agrarisch gebied vormt tenslotte het grootste deel van de oppervlakte van Nederland, maar is voor veel soorten geen geschikte habitat meer. Voor bepaalde soorten, zoals vleermuizen, is het agrarisch gebied juist wel belangrijk. Bovendien helpen vleermuizen boeren door vliegen in de stal te bestrijden en plaaginsecten bij hun gewassen weg te vangen. Daarom hebben het Centrum voor Landbouw en Milieu (CLM) en het Bureau van de Zoogdiervereniging samen met vijf Brabantse boeren in het project 'Boer zoekt Vleermuis' maatregelen getroffen om vleermuizen op boerenbedrijven te stimuleren. Goed voor de biodiversiteit en goed voor de boer.

Adriaan Guldmond, Marcel Schillemans, Joost Lommen en Herman Limpens

Ingekorven vleermuis, specialist in het jagen op pestinsecten (stalvliegen) in stallen. Foto René Janssen

boerenbedrijf

Vleermuis

De meeste vleermuizen zijn insecteneters. Ze kunnen wel 3.000 insecten per nacht opeten. Dat ze daarmee een nuttige rol kunnen spelen in de landbouw, een *ecosysteemdienst* kunnen leveren, is bekend uit buitenlands onderzoek.

In Noord-Amerika is de rups van de nachtvlinder *Helicoverpa zea* een ernstige plaagsoort in de katoen- en maisteelt. In Texas jagen 1,5 miljoen vleermuizen boven katoenpercelen op deze plaaginsecten. Zo is berekend dat jagende vleermuizen jaarlijks \$183/ha opleveren¹. Ook op maispercelen blijken vleermuizen een effectieve plaagbestrijder. Niet alleen vermindert de aantasting van maaisplanten, ook wordt de secundaire aantasting door schimmels teruggedrongen. Deze schimmels, die de maaisplant binnendringen via de vraatplekken van de rupsen,

produceren voor mens en vee schadelijke stoffen, zogenaamde aflotoxinen en fumosine. Hierdoor vermindert de waarde van het gewas. Vleermuizen besparen daar zo \$8/ha wat omgerekend naar wereldschaal een enorm bedrag van 1 miljard dollar is².

De Ebro-delta is de rijstregio van Spanje waar de rupsen van de rijststamboorder, een exotische nachtvlinder, de rijst aantasten. In deze nagenoeg boomloze, open vlakte is een groot aantal vleermuiskasten op palen geplaatst. Negen jaar later zitten ongeveer 4.500 kleine dwergvleermuizen in de kasten. Ze voeden zich met de rijststamboorder, waardoor telers niet of minder hoeven te spuiten³. Een uitgespaarde bespuiting bespaart de teler €21/ha. De kosten van het bouwen en installeren van eenvoudige vleermuiskasten wegen op tegen de baten⁴.

Een meer anekdotisch verhaal tekenden wij op in Nederland. Twee Limburgse boeren vertelden dat zij in de jaren dat een groep ingekorven vleermuizen in hun stallen aanwezig was geen last van vliegen hadden; bij afwezigheid moesten ze wel (chemisch) ingrijpen tegen de vliegen. Zowel in Nederland als Vlaanderen wordt onderzoek verricht naar de rol van stallen voor de ingekorven vleermuis^{8,10}. In stallen jagen ingekorven vleermuizen op stalvliegen, muggen en spinnen⁹. Dat laat zien dat ook in Nederland en Vlaanderen vleermuizen *ecosysteemdiensten* kunnen leveren.

Project Boer zoekt Vleermuis In 2013 en 2014 hebben CLM en Bureau van de Zoogdiervereniging het project Boer zoekt Vleermuis uitgevoerd, samen met vijf boe-

Paalkast op het fruitbedrijf Philips Fruittuin de Wielewaal, deze was al na een paar maanden bewoond door waarschijnlijk gewone dwergvleermuizen! Foto Herman Limpens

renbedrijven in midden Brabant en vrijwilligers van de Vleermuiswerkgroep Noord-Brabant. Doel is om vleermuizen op de bedrijven te stimuleren, zowel voor de bevordering van biodiversiteit als voor onderdrukking van plaaginsecten. Voor boeren is dit een aantrekkelijke combinatie, waarbij het nuttige met het aangename wordt verbonden. Drie van de vijf bedrijven zijn biologisch en zijn dus in sterke mate afhankelijk van natuurlijke plaagonderdrukking. Tijdens het project zijn vleermuisbevorderende maatregelen bedacht en in het tweede jaar uitgevoerd. In deze pilot is gekeken met hoeveel inspanning en kosten vleermuisbevorderende maatregelen getroffen kunnen worden. Hoe makkelijker en goedkoper de maatregelen, hoe grootschaliger deze kunnen worden toegepast. In beide jaren is ook gekeken welke vleermuissoorten op de bedrijven voorkomen, zowel met een automatische batdetector (Batlogger) als door vrijwilligers van de Vleermuiswerkgroep Noord-Brabant. Het voordeel van de Batlogger is dat er een nacht lang wordt waargenomen, maar weliswaar slechts op één plek per nacht. De vrijwilligers lopen over het hele bedrijf en zullen daardoor meer biotopen 'bemonsteren'.

Deelnemende bedrijven • Bij Philips Fruittuin de Wielewaal van Carlos en Anneke Faes bij Eindhoven telen ze appels, peren en pruimen. Er is een landwinkel en

een pannenkoekenhuis. • Trefpunt Pit is het startpunt van wandelingen in de omgeving. • De Gennepshoeve van Age Opdam en Mirjam Matze, ook bij Eindhoven, is een gemengde biologische stadsboerderij met roodbont melkvee en akkerbouwgewassen. Naast een boerderijwinkel is er een zorgtak op de boerderij. • Maatschap van den Oord in Oirschot heeft een biologisch gemengd bedrijf met vleesvee. • Groentekwekerij Oppers

van de Zoogdierverseniging heeft de vijf bedrijven bezocht en in samenspraak met de boer hebben ze vleermuisbevorderende maatregelen aangegeven. Dit is vastgelegd in een simpel 'vleermuisbedrijfsplan'. Op vier van de vijf bedrijven zijn er vleermuis-kasten opgehangen, ongeveer 15 per bedrijf. Dit zijn zowel "platte" als "bolle" houten kasten als "bolle" houtbetonnen kasten. Bij Maatschap van den Oord en De Gennep

Tabel 1 Waarnemingen op de vijf bedrijven in 2013 en 2014 met de Batlogger en door de vrijwilligers. In het rood zijn de – voor die streek – bijzondere soorten weergegeven.

	Groenten-kwekerij		Gemengd bedrijf		Fruit-bedrijf		Gemengd bedrijf		Veehouderij	
	2013	2014	2013	2014	2013	2014	2013	2014	2013	2014
Gewone dwergvleermuis	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Ruige dwergvleermuis	X		X		X		X		X	X
Kleine dwergvleermuis										
Laatvlieger	X	X	X	X	X	X			X	
Rosse vleermuis	X		X	X	X	X			X	X
Gewone grootoorvleermuis		X		X		X			X	
Ingekorven vleermuis							X	X		
Watervleermuis					X					
Bosvleermuis				X						

uit Middelbeers teelt verschillende groenten onder het label Milieubewuste teelt en heeft een boerderijwinkel aan huis. • Jo van Balkom, zijn vrouw José en dochter Manon runnen samen een biologische boerderij in het Brabantse Helvoirt. Ze doen veel aan natuurbeheer en zijn ook een zorgboerderij voor (ex)verslaafden.

Maatregelen voor vleermuizen

Een vleermuisdeskundige van het Bureau

Hoeve is in de stal een houten plaat tegen het dak aangebracht, waar vleermuizen achter kunnen gaan zitten. Bij Groentekwekerij Oppers is in de dakrand een opening gemaakt, waardoor vleermuizen achter het dakbeschot kunnen. Bij Philips Fruittuin de Wielewaal is in de boomgaard een grote, experimentele vleermuis-kast op een paal geplaatst⁵ (zie foto). Door een mix van typen vleermuis-kasten te gebruiken worden verschillende soorten vleermuizen van een mo-

Gemengd bedrijf met vleesvee in de stal. Een goede plek voor vleermuizen om te jagen en in de aangebrachte voorziening (rode cirkel) kunnen ze verblijven. Foto Jos Marcelissen, een van de vrijwilligers

gelijke verblijfplaats voorzien. Door verblijfplaatsen in de stallen en tussen de gewassen aan te bieden wordt het voor vleermuizen aantrekkelijker om juist daar te jagen; zij hoeven immers minder energie te verbranden om van verblijfplaats naar jachtgebied te komen. Bij één boer is de verlichting aangepast. In totaal zijn 65 voorzieningen aangebracht.

Vleermuis vindt boer Doel van het project is om vleermuizen op bedrijven te stimuleren. Dat is in de twee jaar van het project moeilijk vast te stellen. Wel weten we nu welke soorten van het erf gebruik maken (zie tabel). De meest opvallende waarneming is een ingekorven vleermuis in een stal vlakbij Eindhoven, die in beide jaren is waargenomen met de Batlogger. Dit is één van de meest noordwestelijke waarnemingen, en toevallig of niet, de plek waar deze soort lang geleden ook is waargenomen. Ook kleine dwergvleermuis, watervleermuis en bosvleermuis zijn opmerkelijke waarnemingen op boerenbedrijven. In totaal zijn er vier tot acht soorten per bedrijf waargenomen. Vleermuisvrijwilligers hebben een deel van de kasten gecontroleerd en een aantal bleek in het tweede jaar al te worden gebruikt. Ook in 2015 zijn wederom enkele kasten bezet, waaronder ook de paalkast. De investering in 15 vleermuiskasten, houten platen en verlichting blijft beperkt, terwijl een paalkast aanzienlijk duurder is. Dit laat zien dat met bescheiden middelen al aanzienlijke winst voor vleermuizen kan worden bereikt.

Laat het zien Een belangrijk onderdeel van Boer zoekt Vleermuis is het laten zien van de resultaten; zowel in de media (o.a. natuurberichten⁶, Vroege Vogels, Trouw en lokale media) als op de bedrijven zelf. Met een flyer hebben we de resultaten van het project samengevat voor een breed publiek⁷. Alle bedrijven hebben daarnaast een groot informatiebord gekregen, waarop vermeld staat welke maatregelen zijn genomen voor vleermuizen en welke soorten er zijn waargenomen. Dit stimuleert de discussie met de bezoekers van deze bedrijven. Het fruitbedrijf met de paalkast, Philips Fruittuin de Wielewaal, heeft excursies die langs deze kast gaan, wat een goede gelegenheid is om te vertellen wat de functie is van de vleermuizen. Carlos Faes, eigenaar van de fruittuin, kan het beeldend vertellen: "Als je hier tussen de fruitbomen loopt hoor je op een mooie zomeravond de laatvliegers meikevers kraken in hun bek. De volgende ochtend ligt de grond bezaaid met afgebeten keverschildjes. Prachtig!" De larven van de meikevers, engerlingen, tasten namelijk de wortels van de net geplante fruitbomen aan en Faes is wat blij dat deze worden opgegeten. Het project heeft veel aandacht getrokken en vleermuizen op boerderijen onder de aandacht gebracht. Voor ons is het project dan ook geslaagd.

En nu verder 'Boer zoekt Vleermuis' is een aanpak die het CLM en het Bureau van de Zoogdiervereniging graag op andere plaatsen willen oppakken. Daarom voeren

we in samenwerking met Bionet Natuuronderzoek en in opdracht van provincie Limburg het project 'Boer zoekt ingekorven vleermuis' uit. We brengen in kaart welke ontwikkelingen op het erf plaatsvinden, welke maatregelen getroffen en uitgevoerd kunnen worden, zodat stallen geschikt(er) worden als jacht- en verblijfsgebied voor ingekorven vleermuizen, waaronder de toepassing van speciaal type vleermuiskast¹¹. In Zuid-Holland kunnen we nu ook aan de slag met 'Boer zoekt vleermuis' en in Brabant willen we uitbreiden tot 50 bedrijven. Met eenvoudige en relatief goedkope middelen kunnen we vleermuizen veel meer kansen geven op boerenbedrijven. Daarmee is de biodiversiteit gediend en vleermuizen leveren boeren ook nog eens een goede dienst.

Adriaan Guldemond en Joost Lommen zijn onderzoeker op CLM, Marcel Schillemans en Herman Limpens zijn onderzoeker op het Bureau van de Zoogdiervereniging.

Het project is mogelijk gemaakt door het Europees Landbouwfonds voor Plattelandsontwikkeling, het Ministerie van Economische Zaken, ASN Bank, Prins Bernhard Cultuurfonds en de Van der Hucht De Beukelaar Stichting.

Meer weten?

Naast de literatuurverwijzingen en contactgegevens van de auteur(s) zetten we ook gerelateerde filmpjes, artikelen, rapporten en weblinks online. Kijk op www.zoogdierwinkel.nl/Zoogdierdigitaal_27-1